

COLOFON

Uitgave

Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP 's-Gravenhage
telefoon 070-4416611

Samenstelling/Productie

mw. J. Chabinath
mw. I. Ender
mw. drs. M. Höfkens
M. van Ingen
mw. drs. S.R. Jonkergouw
drs. M. Koenders
mw. drs. L.A. Nizet
mw. drs. C. Scheffer
drs. A. Schuurman
ir. M. Verwey

Begeleidingscommissie

D. Brouwer de Koning
W. de Jong
drs. W.B.J. Polman
ir. D. van der Veen
ir. J. G. Wegner

Vormgeving

Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk

Rooduyn vorm & druk

's-Gravenhage, september 1995

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

M. Höfkens

juni 1991

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

L.A. Nizet

1990

C. INVENTARISATIE

L.A. Nizet

1990

INHOUDSOPGAVE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodemgesteldheid

2.2. Afwatering

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK

3.1. Bedijking

3.2. Agrarisch grondgebruik

3.3. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Landwegen

4.2. Wateren

4.3. Dijken

4.4. Tramwegen

4.5. Militaire Infrastructuur

4.6. Nutsvoorzieningen

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

5.2. Kernen

5.2.1. Klaaswaal

5.2.2. Bommelskous

5.2.3. Oude Sluis

5.2.4. Middelsluis

5.2.5. Numansdorp

5.2.6. Schuring

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

C. INVENTARISATIE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

De gemeente Cromstrijen ligt in het zuiden van de Hoeksche Waard. De omliggende gemeenten zijn (N.O.Z.W.); Binnenmaas, Strijen, Oostflakkee, Korendijk en Oud-Beijerland. Een deel van de zuidelijke gemeentegrens is tevens provinciegrens tussen Zuid-Holland en Noord-Brabant. Deze grens loopt door het Hollands Diep. Dit water en het Haringvliet vormen de zuidelijke begrenzing van de gemeente.

Cromstrijen is op 1 januari 1984 ontstaan door samenvoeging van de gemeenten Klaaswaal en Numansdorp en een klein deel van Westmaas.

De gemeentegrens op het land is administratief van aard en loopt dwars door de polders. In het zuiden waar de grens door het Haringvliet en het Hollands Diep loopt is zij landschappelijk van aard.

Cromstrijen heeft een oppervlakte van 71,04 km². Op 1 januari 1990 telde de gemeente 11.939 inwoners.

De bevolkingsdichtheid van de gemeente op die datum bedroeg 218 inwoners per km² landoppervlakte.

De gemeente telt als kernen de dorpen Klaaswaal en Numansdorp en de gehuchten Middelsluis, Oudesluis, Bommelskous en Schuring.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodemgesteldheid

Het oorspronkelijke veengebied dat rond 1000 voor Christus ter plaatse van de Hoeksche Waard lag, veranderde in de eeuwen daarna door de werking van de zee in een getijdegebied.

Een deel van dit gebied werd in de Middeleeuwen bedijkt en stond bekend als de Grote- of Zuidhollandse Waard. De ringdijk van deze waard liep ongeveer ter plaatse van de huidige plaatsen Puttershoek, Maasdam, Cillaarhoek, Strijen en Willemsdorp. Door de toenemende invloed van de zee, die na 1200 een grote rol ging spelen en het gebrekkige onderhoud aan de dijken, ging de Grote- of Zuidhollandse Waard in 1421 door de Sint Elizabethsvloed verloren. Tijdens deze overstromingen maar ook al door eerdere overstromingen ging het veen in dit gebied verloren.

In de jaren daarop vormde zich langzaam een reeks van aflopende kalkrijke schor- en gorsgronden van verschillende zwaarte, bestaande uit kleiig zand en lichte klei. Deze gronden werden doorsneden door van zuid naar noord lopende krekensloten, waarvan de ligging nu nog vaak herkenbaar is aan een onregelmatige verkaveling.

Het niveau van de polders varieert van 0,3 meter -NAP tot 0,3 meter +NAP, voor de oude binnen de dijk gelegen polders tot tussen de 0,1 en 1,3 +NAP voor de vroeger en deels nu nog buiten de hoofdwaterkering gelegen polders.

2.2. Afwatering

De afwatering van het gebied die van noord naar zuid plaatsvond werd door de voortgaande bedijkingen die ook in noord-zuid richting plaatsvonden belemmerd, waardoor het graven van watergangen door de nieuw bedijkte gebieden noodzakelijk werd.

De polder Cromstrijen, bestaande uit de delen Groot Cromstrijen, Klein Cromstrijen, Nieuw Cromstrijen en Numanspolder, waterde tot 1912 op natuurlijke wijze via de Schuringse haven en de haven van Numansdorp uit op het Hollands Diep. In 1912 werden twee dieselmolens gesticht om de bemaling te gaan versterken. Beide molens stonden aan de binnenzijde van de Numanspolderse dijk. Het westelijk gemaal versterkte de afwatering op de haven van Numansdorp, het oostelijke gemaal versterkte de afwatering op de Schuringse haven.

De westerse polder bestaat uit de delen Nieuwe Westerse Zomerpolder, Molenpolder en Hoge Westerse polder. Het deel Nieuwe Westerse Zomerpolder waterde via een sluisje uit op het deel Hoge Westerse Zomerpolder. Dit deel waterde door twee sluisjes uit op respectievelijk het Hollands Diep en de haven van Numansdorp. De Molenpolder waterde door een sluis af op de haven van Numansdorp. Na de aanleg van de Rijksweg A29 ontstonden een westelijk en oostelijk deel van de polder. Het westelijk deel wordt door een dieselmolaal bemalen op het Haringvliet. Het oostelijk deel wordt door een elektro-gemaal bemalen op de haven van Numansdorp.

De Hoge-zandse polder bestond uit een hoger en lager deel, waarvan het hogere deel uitwaterde op het lagere deel. Het lage deel waterde via een sluis uit op het Hollands Diep. Na de verlegging van de hoofdwaterkering in zuidelijke richting werd de afwatering door een dieselmolaal versterkt.

De Torensteepolder bestaat uit de delen Torenstee en Nieuw Oosterse polder. De laatste waterde door een sluisje af op de Torensteepolder, die via een uitwateringssluis loosde op de haven van Numansdorp. Na 1945 werd de afwatering met een dieselgemaal versterkt. De oostelijke bekade gorzen waterden via uitwateringsgeulen in de Oosterse Slobbegorzen via duikersluisjes uit op het Hollands Diep.

Tegenwoordig wordt de afwatering door een dieselgemaal versterkt.

De Oostelijke Slobbegorzen wateren op natuurlijke wijze af op het Hollands Diep.

De westerse bekade gorzen waterden op natuurlijke wijze af op het Hollands Diep. Na de aanleg van de Rijksweg A29 ontstond een westelijk deel dat door een sluisje uitwaterde in het Haringvliet en een oostelijk deel waarvan de afwatering op het Hollands Diep met behulp van een elektrogemaal werd versterkt.

Het Westmaas Nieuwland waterde, als enige polder in de gemeente, op natuurlijke wijze af op de Oude Maas. Later werd deze natuurlijke afwatering versterkt door een windmolen, in de 19e eeuw door een tweede molen versterkt. De molens werden in 1913 vervangen door een dieselgemaal bij Goidschalxoord. Tegenwoordig wordt de polder samen met de polders De Bosschen, Oud-Beijerland, Moerkerken, De Group en het Dorp bemalen op de Oude Maas.

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK

3.1. Bedijking

De bedijking van het gebied vond plaats door voldoende hoge aanwassen van gorzen van een dijk of kade te voorzien. Voor een groot gedeelte gebeurde dit in de eerste helft van de zeventiende eeuw, beginnende met de polder Nieuw Cromstrijen in 1602, gevolgd door Klein Cromstrijen in 1615, Groot Cromstrijen in 1625 en de Numanspolder in 1642. Deze delen werden in 1918 samengevoegd tot de administratieve polder Cromstrijen. De in het noorden gelegen polder het Westmaas Nieuwland was als enige al in de zestiende eeuw bedijkt, namelijk in 1539.

De Hogezaandse polder, de Torenstee- en de Westerse polder en de Oosterse bekaade gorzen werden oorspronkelijk als zomerpolder bekaad. De Schuringse polder, deel van de Hogezaandse polder, werd in 1711 bekaad. De Hogezaandse polder werd in 1793 ingedijkt. De Torensteepolder werd in 1687 bekaad. De bekading van de Molenpolder gebeurde in 1663, van de Nieuwe Westerse Zomerpolder in 1696 en van de Hoge Westerse polder in 1751. Deze drie vormen samen de Westerse polder. De Nieuw Oosterse polder, deel van de Torensteepolder, werd in 1758 bekaad.

De Westerse- en Oosterse bekaade gorzen ten slotte, werden aan het eind van de 18e of het begin van de 19e eeuw bekaad.

Na de watersnoodramp van 1953 werd een groot aantal van deze polders opgenomen binnen de hoofdwaterkering van de Hoeksche Waard en toen van een dijk voorzien.

3.2. Agrarisch grondgebruik

Na de bedijking werd de grond vanaf de dijken verkaveld. Om de blokvormige percelen beter te kunnen ontsluiten werden door de polder wegen aangelegd, die zorgden voor een blokpatroon in de polders.

De jonge zeeklei in het gebied was bijzonder geschikt voor de akkerbouw.

In 1850 was de meeste grond daar dan ook voor in gebruik. Slechts de nattere, aan de rand van het eiland gelegen polders, werden voor veeteelt gebruikt en een enkel perceel in de overige polders.

Het buitendijkse land was bedijkt met riet of griendhout. In de Hogezaandse gorzen was een eendenkooi aanwezig.

De voornaamste produkten van de akkerbouw waren tarwe en aardappels, terwijl er ook op beperkte schaal vlas werd verbouwd. Rond de dorpen Klaaswaal en Numansdorp vond ook op beperkte schaal fruitteelt plaats.

In de periode tot 1945 veranderde er weinig aan het grondgebruik. Wel nam het aantal percelen dat voor de fruitteelt werd gebruikt toe.

Na 1945 kon door de verbeterde bemaling een groot deel van de voormalige buitenpolders als akkerland in gebruik worden genomen. Voor de dorpsuitbreidingen moest een deel van de boomgaarden rond de dorpen wijken. Veel van de voormalige weidegrond in de oude binnendijkse polders werd nu als boomgaard in gebruik genomen.

In de jaren tachtig van de twintigste eeuw werd in de Hoeksche Waard begonnen met een grootscheepse ruilverkavelingsoperatie. In de gemeente Cromstrijen heeft deze voor een schaalvergroting van de kavels gezorgd. De buitendijkse gronden werden gedeeltelijk als

recreatieterrein in gebruik genomen. Hiervoor werd ten oosten van de haven van Numansdorp een bungalowpark gebouwd (Numansgors). De overige buitengronden bleven met riet of griendhout beplant. De eendenkooi is nog steeds aanwezig.

3.3. Visuele karakteristiek

Het gebied bestaat uit een open polderlandschap, waarvan de meeste grond in gebruik is voor de akkerbouw. Een klein deel van de grond is in gebruik als boomgaard. Wat opvalt is de weidsheid van het landschap.

Het land langs het Hollands Diep en het Haringvliet bestaat uit rietgronden, bos (de Westerse bekade gorzen) en weidegrond. De polders worden ruimtelijk begrensd door de omringende dijken. In het zuiden wordt de gemeente gedomineerd door het water.

In de polders ligt weinig bebouwing. Alleen bij de dorpen Klaaswaal en Numansdorp en de buurtschap Middelsluis is sprake van een wat grotere bebouwing in de polder.

De dijken zijn op de plaatsen met weinig bebouwing deels beplant met loofbomen. Langs de polderwegen is geen beplanting aanwezig.

In de zuidelijke polders is de grond in zeer grote percelen verkaveld. In de Torensteepolder en de HogeZandse polder ontbreekt de verkaveling geheel.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Landwegen

De gemeente Cromstrijen werd ontsloten door middel van polderwegen die de dijkwegen met elkaar verbonden. Deze wegen bleven tot 1840 onverhard wat betekende dat zij bij nat weer of bij dooi veranderden in een modderpoel.

In 1840 werden als eerste de wegen tussen Goidschalxoord en Numansdorp verhard. Deze wegen vormden een schakel in de verbinding tussen Holland en het zuiden. De verbinding liep over de westelijke dijk van de polder het Westmaas Nieuwland en de Rijksstraatweg. Vanuit de haven van Numansdorp liep een veer naar Willemstad.

In 1854 werd de Groot Cromstrijense dijk begrind. Deze weg maakte deel uit van de verbinding 's-Gravendeel-Zuid-Beijerland. De meeste polderwegen werden in de periode 1860-1890 begrind. Ook de meeste nog onverharde dijken werden in deze periode begrind. De Nieuw Cromstrijense dijk werd in het begin van de twintigste eeuw verhard. De kaden van de buiten de hoofdwaterkering gelegen polders bleven onverhard.

De oude verbinding Rotterdam-Goidschalxoord-Numansdorp bood na 1945 te weinig capaciteit voor het toegenomen autoverkeer zodat voor de aanleg van een nieuw tracé werd gekozen. In de gemeente Cromstrijen loopt het tracé van de A29 (Rotterdam-Breda) dat in de jaren zestig gereed kwam, dwars door de polders het Westmaas Nieuwland, Klein Cromstrijen, Groot Cromstrijen en de Numans- en Westerse polder. Vervolgens kruist de weg via de Haringvlietbrug het water om uit te komen op het Hellegatsplein. Via het Hellegatsplein bestaat een verbinding met Overflakkee via de Volkerakdam (sinds 1969) en met Brabant.

Na de verlegging van de hoofdwaterkering in zuidelijke richting in het kader van de Deltawerken werden de kaden van de polders langs het Hollands Diep en het Haringvliet opgehoogd tot hoofdwaterkerende dijken. Aan de voet van enkele van deze dijken werden halfverharde wegen aangelegd.

Rond de eeuwwisseling vertrokken uit de haven van Numansdorp veren naar Willemstad, Dinteloord en Ooltgensplaat. Vanuit de tramhaven vertrokken veren naar Willemstad en Zijpe. Volgens de topografische kaart uit 1940 voeren vanuit de haven van Numansdorp geen veren meer. Vanuit de tramhaven liepen veren naar Den Bommel, Zijpe en Willemstad.

De bestaande veren over het Haringvliet en het Hollands Diep werden in 1969 opgeheven.

4.2. Wateren

Aanvankelijk lagen alle plaatsen aan open water. Om na de verdergaande bedijkingen een verbinding met open water te houden werd vanaf de haven van Klaaswaal een verbinding naar Numansdorp gegraven. Bij de bedijking van de Torensteepolder in 1758 bleef een vrije doorgang naar het Hollands Diep mogelijk doordat de kaden van de Torensteepolder, de Molenpolder en de Westerse Zomerpolder op enige afstand van elkaar lagen. De Schuringse haven ontstond op dezelfde wijze bij de bekading van de HogeZandse polder in 1793. Door het gebied loopt een groot aantal kreken, dat veelal gebruikt wordt als watergang ten be-

hoeve van de afwatering. In het gebied zijn zij herkenbaar omdat de verkaveling ter plaatse onregelmatig verloopt.

Cromstrijen wordt in het zuiden omgeven door het Hollands Diep en het Haringvliet. Het Hollands Diep en het Haringvliet vormden in de 17e eeuw een belangrijk onderdeel van de verbinding van Rotterdam met zee toen de monding van de Maas steeds meer verzandde en Rotterdam via deze rivier niet meer bereikbaar was. De schepen kozen daarom voor de route via het Haringvliet, Hollands Diep en Dordtse Kil.

Na het gereedkomen van het Voorns kanaal in 1831 verloor deze route een groot deel van zijn betekenis. Wel bleven de wateren van betekenis voor het lokale transport.

4.3. Dijken

Enkele dijken in de gemeente Cromstrijen maken deel uit van de hoofdwaterkerende ring van de Hoeksche Waard. Het zijn de buitendijken van de Hogezaandse polder, de Torensteepolder en de Westerse polder. Oorspronkelijk waren deze polders buiten de hoofdwaterkering gelegen. Voor de uitvoering van de Deltawerken werd de hoofdwaterkering gevormd door de buitendijk van de Numanspolder. Sinds de bedijking werden de dijken meerdere malen verhoogd en verzwaard. Rond 1940 lag de hoogte van deze dijk tussen de 3,5 en 4,7 meter +NAP.

De hoogte van de kaden van de buitenpolders lag tussen de 4,1 en 4,5 meter +NAP. In het kader van de Deltawerken werden deze kaden tot hoofdwaterkerende dijken verzwaard en verhoogd tot circa 6 meter +NAP. De voormalige hoofdwaterkerende dijken kregen nu een functie als binnenwaterkering.

De dijken hadden al van oudsher gediend als basis voor wegaanleg. De kaden van de buitenpolders werden niet als zodanig gebruikt.

Tot 1898 waren de zeedijken in onderhoud bij de polders, daarna werd vanwege de soms slechte zorg voor de dijken het onderhoud overgedragen aan het waterschap de Oost Hoeksche dijken. Sinds 1977 worden alle dijken beheerd door het waterschap De Grootte Waard.

4.4. Tramwegen

In 1898 kwam de aanleg van de stoomtramlijn Rotterdam-Barendrecht-Numansdorp-Zuid-Beijerland gereed. Het traject van de tramlijn in de gemeente Cromstrijen liep via de westelijke dijk van het Westmaas Nieuwland (Stougjesdijk), de Rijksstraatweg naar Numansdorp en vandaar over de Numanspolderse dijk naar Zuid-Beijerland. Halteplaatsen waren te vinden langs de Stougjesdijk, in Klaaswaal, bij de kruising Nieuw Cromstrijensedijk/Rijksstraatweg, bij Middelsluis, Numansdorp en langs de Numanspolderse dijk.

Nadat deze verbinding gereed was gekomen werd door de Rotterdamse Tramweg Maatschappij (RTM) begonnen met de aanleg van de lijn Brouwershaven-Steenbergen. Deze lijn zou bestaan uit de vakken Brouwershaven-Zijpe en Willempolder-Steenbergen. Deze vakken werden met een stoombootveer over het Mastgat-Zijpe met elkaar verbonden. Ter bevordering van de verbinding tussen deze lijn en de lijn Rotterdam-Zuid-Beijerland werd ten zuidwesten van Numansdorp in de Westerse polder een tramweghaven met verbindingsbaan naar de Numanspolderse dijk aangelegd. Dit project werd in 1901 voltooid. De haven met de afmetingen van 293 bij 55 meter had een personenstation met houten

aanleghoofd en twee toegangsbruggen, twee aanlegpontons, een magazijn en een werkterrein.

De tramlijn werd in de jaren 1956/1957 opgeheven.

4.5. Militaire infrastructuur

Langs de oostzijde van de haven van Numansdorp werd in 1861, ter vervanging van een daar in 1793 opgeworpen batterij, een verdedigingswerk gebouwd. Het was een gesloten fort met een bomvrij gebouw. Dit fort kon het Haringvliet en het Hellegat bestrijken. In 1885 en 1896 vonden verbeteringen aan het fort plaats. Bij het fort was een fortwachterswoning. Ten oosten van het fort lagen of liggen nog enkele bunkers.

4.6. Nutsvoorzieningen

In 1912 kwam iets ten noorden van Middelsluis een gasfabriek tot stand. De fabriek voorzag de gemeenten Strijen, Klaaswaal en Numansdorp van gas. Na de komst van het aardgas in de jaren zestig werd de fabriek gesloten.

De gemeente ontving sedert 1924 haar drinkwater van de Stichting Kilwaterleiding. Bij Klaaswaal werd ten behoeve van de waterleiding een watertoren gebouwd ten noorden van de Oud Cromstrijense dijk.

De Kilwaterleiding is later opgegaan in de bronwaterleiding Hoeksche Waard.

De gemeente ontvangt elektriciteit vanuit Dordrecht. De aansluiting van de gemeente op dit net is na 1925 geschied. De elektriciteit bereikt de gemeente via hoogspanningsleidingen die bovengronds lopen.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

In de gemeente Cromstrijen liggen zes kernen. Twee daarvan, Klaaswaal en Numansdorp, zijn te beschouwen als hoofdkern. Deze kernen zijn ontstaan als voorstraatdorp, een type nederzetting dat veel in zuidwestelijk Nederland is te vinden. Deze dorpen kenmerken zich door een haaks op de dijk aangelegde straat, de voorstraat. De oudste bebouwing in deze dorpen ontstond bij het uitwateringspunt van de polder langs de dijk. Hier bevond zich buitendijks een haventje, binnendijks vervolgde het water zijn loop. In Klaaswaal is geen binnenhaven in de bebouwing opgenomen. De uitbreidingen van de kernen vond in eerste instantie plaats door de aanleg van een Achterstraat. Zowel Klaaswaal als Numansdorp zijn planmatige dorpsstichtingen.

Middelsluis, Oudesluis en Schuring ontstonden rond uitwateringsplaatsen van de polders Klein- en Groot Cromstrijen en de Numanspolder. Bommelskous ontstond als agrarische nederzetting na de bedijking van de polder Groot Cromstrijen.

Van de bevolkingscijfers van de twee samenstellende gemeenten kan de volgende tabel worden samengesteld.

	Klaaswaal	Numansdorp	Cromstrijen/to- taal
1829	1.107	2.146	3.253
1840	1.204	2.383	3.587
1860	1.209	2.366	3.575
1870	1.365	2.798	4.163
1880	1.585	3.079	4.664
1890	1.673	3.204	4.877
1900	1.649	3.377	5.026
1910	1.910	3.741	5.651
1920	2.088	4.083	6.171
1939	2.040	4.259	6.299
1950	2.280	4.471	6.751
1960	2.329	4.639	6.968
1970	2.738	5.169	7.970
1982	3.691	7.688	11.379
1990			11.934

De bevolkingsgroei werd tot 1940 bijna uitsluitend veroorzaakt door natuurlijke aanwas. Na de Tweede Wereldoorlog is het bevolkingsaantal ook toegenomen door de vestiging van

forensen in de gemeente. Dit forensisme werd in de hand gewerkt door de aanleg van de A29.

De bebouwing in de gemeente heeft in de Tweede Wereldoorlog te lijden gehad door oorlogsgeweld. In de jaren 1944 en 1945 werd het gebied door de Duitsers onder water gezet. Vanuit Brabant vonden beschietingen plaats, waaronder met name de bebouwing van Numansdorp te lijden heeft gehad.

Tijdens de watersnood van 1953 braken langs het Hollands Diep de dijken op een groot aantal plaatsen door. Als gevolg hiervan liepen de meest zuidelijke polders onder water. Dit met uitzondering van het deel van de Westerse polder ten westen van de tramhaven. De polders Groot-, Klein- en Nieuw Cromstrijen kwamen dras te staan. In de Hoeksche Waard was Numansdorp een van de zwaarst getroffen plaatsen.

5.2. Kernen

5.2.1. Klaaswaal

Klaaswaal ligt in het noorden van de gemeente Cromstrijen en in het zuiden van de polder het Westmaas Nieuwland. Klaaswaal ontstond in het midden van de 16e eeuw, na de bedijking van het Westmaas Nieuwland. De eerste bebouwing ontstond langs de voorstraat die haaks op de dijk werd aangelegd. Om bewoners voor dit nieuwe dorp te trekken werden gratis percelen land toegewezen. Aan het einde van de Voorstraat werd de kerk gebouwd. Van de elementen van het Flakkeese voorstraatsdorp was aanvankelijk alleen de voorstraat aanwezig. Na de bedijking van de polder Klein Cromstrijen kwam daar ook het haventje bij.

In 1850 lag de bebouwing aan beide zijden van de Voorstraat en langs de haaks daarop gelegen Botjesweg, langs beide zijden van de Molendijk, waarbij de aan de oostelijke zijde gelegen bebouwing in de polder lag. De Kerkstraat was aan de zuidelijke zijde bebouwd. De Oud Cromstrijense dijk was aan de zuidelijke zijde bebouwd. Deze voormalige zeezijde was door zijn flauwere helling meer geschikt voor woningbouw dan de landzijde. De voorstraat liep vanaf de dijk langzaam af naar polderniveau.

Het aantal inwoners in deze tijd was ongeveer 700. De bevolking leefde voornamelijk van de akkerbouw, waarvan tarwe en aardappelen belangrijke producten waren. In het dorp stond een in 1830 gestichte school.

In de periode tot 1945 werd de bebouwing langs de Cromstrijense dijk in oostelijke en westelijke richting uitgebreid. Langs de Havenweg en de Parallelweg volgde uitbreiding in zuidelijke richting. Langs de Rijksstraatweg werd de bebouwing aan de westelijke zijde uitgebreid. Aan de noordzijde van de Kreupele weg werden woningen gebouwd. Ten westen van het dorp aan de voet van de Oud Cromstrijense dijk werd een begraafplaats aangelegd. Rond 1924 werd ten oosten van het dorp achter de Oud Cromstrijensedijk een watertoren gebouwd. In 1921 werd aan de Molendijk een landbouwschool gesticht.

Na 1945 werden in het gebied ten oosten van de Molendijk enkele dorpswijken gebouwd. Een toenemend aantal inwoners van Klaaswaal vond werk elders, omdat de werkgelegenheid in de landbouw door de mechanisatie verminderde. Ook vestigde zich mensen die elders hun werk hadden zich in het dorp.

5.2.2. Bommelskous

Bommelskous ligt langs de dijk tussen de polders Klein Cromstrijen en Groot Cromstrijen. Het gehucht ontstond in de 17e eeuw na de bedijking van de polder Groot Cromstrijen. In 1850 bestond het uit enkele boerderijen aan de zeezijde van de Bommelskouse dijk. De percelen werden geheel voor de akkerbouw gebruikt.

Tot 1945 vonden er weinig verdichtingen in de bebouwing plaats. In deze tijd werd een deel van de grond ten zuiden voor veeteelt in gebruik genomen. Ten noorden werden enkele percelen voor de fruitteelt in gebruik genomen.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de bebouwing iets verdicht. Door de aanleg van de A29 werd Bommelskous ruimtelijk van de overige kernen in de gemeente Cromstrijen gescheiden.

5.2.3. Oude Sluis

Oude Sluis ligt langs de Schenkel- en Boomdijk in de polders Klein- en Groot Cromstrijen. Het ontstond na de bedijking van de polder Groot Cromstrijen in 1625. De oudste bebouwing ontstond rond het uitwateringspunt van de polder.

Rond 1850 lagen hier een zestal boerderijen en huizen ten noorden van de dijk en een vrij regelmatige lintbebouwing ten zuiden van de dijk. De bevolking bestond voornamelijk van de landbouw en de fruitteelt. Het aantal inwoners in deze tijd bedroeg ongeveer 140 verdeeld over 23 huizen.

In de periode tot 1945 werd de bebouwing met een enkel perceel in oostelijke richting uitgebreid. Een groot deel van de grond werd voor de fruitteelt in gebruik genomen. De verdeling van het grondgebruik was 1/3 voor de akkerbouw, 1/3 voor de veeteelt en 1/3 voor de fruitteelt.

Na 1945 traden er slechts weinig wijzigingen in de bebouwing op. Een groot deel van de boomgaarden verdween evenals een deel van de weidegrond.

5.2.4. Middelsluis

Middelsluis ligt in het zuiden van de polder Groot Cromstrijen. De oudste bebouwing ontstond kort na 1625 rond het punt van uitwatering van de polder Groot Cromstrijen. Ook de uitwatering van Klaaswaal, waarvoor een watergang door de Klein- en Groot Cromstrijense polder was gegraven vond hier plaats. Aanvankelijk was het de bedoeling dat ter plaatse van Middelsluis het dorp moest komen dat het centrum zou worden van de polder Groot Cromstrijen. Na de bedijking van de Numanspolder werd echter besloten dat dit Numansdorp moest worden. Dat men een planmatige aanleg van het dorp in gedachten had blijkt uit de aanleg van een straat haaks op de dijk. In een later stadium kwam hier ook een zogenoemde achterstraat bij. Het ontstaan van Numansdorp zorgde ervoor dat Middelsluis niet tot dorp werd uitgebouwd. Door de afwezigheid van een kerk of raadhuis vond geen afsluiting van de voorstraat plaats. Van de elementen van het Flakkeese voorstraatsdorp zijn de voor- en achterstraat, de kaai en het haventje aanwezig.

Rond het midden van de negentiende eeuw stonden in Middelsluis 94 huizen met 750 inwoners. Deze huizen lagen aan weerszijden van de Rijksweg en de westelijke zijde van de Schoolweg. Enkele percelen waren langs de Middelsluisse dijk gelegen. De bevolking bestond voornamelijk van de landbouw en de visserij.

In de periode tot 1945 werden langs de oostelijke zijde van de Schoolweg, langs de noordelijke zijde van de haaks daarop aangelegde, eveneens Schoolweg genaamde, straat huizen gebouwd. Langs de Middelsluise dijk vonden in westelijke en oostelijke richting uitbreidingen plaats. Ook werd nu aan de zuidelijke zijde van de dijk meer gebouwd. Het grondgebruik voor de fruitteelt, die eerst in beperkte mate rond de huizen plaatsvond, werd uitgebreid.

Even ten noorden van de bebouwing werd in 1912 een gasfabriek gesticht. Deze fabriek leverde gas aan de gemeenten Klaaswaal, Numansdorp en Strijen. In 1944 werd de fabriek door een Engels bombardement verwoest. Na de oorlog werd de fabriek weer opgebouwd. Als gevolg van de komst van het aardgas verdween de fabriek na de jaren zestig.

Door uitbreidingen van de kernen Numansdorp en Middelsluis ontstond na 1945 een aaneengesloten bebouwingslint. Ten oosten van de Schoolweg werden enkele straten aangelegd. Als aftakking van de A29 werd ten zuidoosten van de Groene Kruisweg een weg aangelegd die ten oosten van Middelsluis op de Middelsluise dijk uitkwam. In de oostelijke punt van de driehoek die hierdoor ontstond werd een industrieterrein aangelegd. Hier werden onder andere een jachtwerf en een fabriek van hydraulische apparaten gevestigd. Nog slechts een klein deel van de inwoners vindt zijn bestaan in de landbouw. De overige bevolking werkt in de ter plaatse aanwezige industrie of in de regio rond Rotterdam.

5.2.5. Numansdorp

Numansdorp ligt in het zuiden van de gelijknamige polder. Het dorp werd kort na 1642 gesticht. De oudste bebouwing vormde zich rond een uitwateringssluis in de Numanspolderse dijk. Het was een geplande dorpsaanleg die zich deels volgens het Flakkeese voorstraatdorpstype ontwikkelde. De Voorstraat werd door middel van dwarswegen met de Torenstraat verbonden. Aan het einde van een van die straten, de Kerkstraat, werd de kerk gebouwd.

In 1850 lag de bebouwing aan de westelijke zijde van de Binnenhaven. Zij lag aan beide zijden van de Voorstraat en de Burgemeester de Zeeuwstraat waar de Hallinxweg de noordelijke begrenzing vormde. Voorts lag de bebouwing langs de westelijke zijde van de Torenstraat en langs beide zijden van de Kerkstraat. Van de bebouwing langs de Torenstraat vormde de Hoekstraat de noordelijke begrenzing. Langs de Numanspolderse dijk waren aan de zeezijde enkele huizen gebouwd. Van de Hallinxweg tot Middelsluis lagen enkele boerderijen aan de westelijke zijde van de Burgemeester de Zeeuwstraat. Langs het Merelerf waren enkele huizen gebouwd.

In 1837 werd in Numansdorp een openbare school gesticht. De Christelijke lagere school aan de Rijksstraatweg werd in 1873 gesticht.

De grond in de Numanspolder was voor het grootste deel in gebruik voor de akkerbouw. Slechts enkele percelen in deze polder waren voor de veeteelt in gebruik. De grond zuidelijk van het dorp in de Torenstee- en Westerse polder was voor de veeteelt in gebruik. In de omgeving van het dorp lagen enkele boomgaarden. Ten zuiden van het dorp lagen vriend- en rietbedrijven.

Rond de eeuwwisseling was de bebouwing uitgebreid langs de noordzijde van de Hoekstraat en de oostzijde van de Voorstraat, langs de Torenstraat waren ten noorden van de Hoekstraat enkele huizen gebouwd.

In de periode tot 1945 werd de Torenstraat aan beide zijden bebouwd. Langs de West Middeweg (de tegenwoordige Hallinxweg) werd aan beide zijden gebouwd. De

Raadhuisweg werd aan de noordzijde bebouwd. De Burgemeester de Zeeuwstraat werd aan de oostelijke zijde bebouwd. Haaks op deze weg werd Tuindorp aangelegd, bestaande uit een haaks op de weg gelegen straat met haaks daarop een straat met daarlangs de bebouwing.

Nog meer dan vroeger werd in deze tijd de grond rond het dorp in beslag genomen door boomgaarden. Ten zuiden van de Westmiddelweg werd in 1930 een begraafplaats aangelegd. In het dorp was een melkfabriek.

In de jaren 1944 en 1945 werd de bevolking van Numansdorp door de Duitse bezetter geëvacueerd in verband met door hen uit te voeren inundaties. Deze hebben aan de dorpsbebouwing veel schade toegebracht. Het dorp had in deze tijd ook te lijden van granaatinslagen.

De watersnoodramp van 1953 veroorzaakte grote schade in Numansdorp, dat geheel onder water kwam te staan.

Na 1945 werd Numansdorp ten westen en ten oosten van de Binnenhaven met nieuwe dorpswijken uitgebreid. De grootste uitbreidingen vonden hier in westelijke richting plaats. Ten zuidwesten van deze uitbreidingen werd een groot sportterrein aangelegd.

De boomgaarden werden aan deze dorpsuitbreidingen opgeofferd. De fruitteelt werd op andere percelen in de polder voortgezet. In de voormalige buitenpolders werd de grond voor de akkerbouw in gebruik genomen.

Ten zuiden van het dorp kwam een zuivelfabriek tot stand. Ook kwam er in het dorp een sorteerbedrijf voor de verhandeling en export van aardappelen.

5.2.6. Schuring

Schuring ligt langs de zuidelijke dijk van de Numanspolder. Schuring ontstond kort na 1642 rond een uitwateringssluys van de Numanspolder. Na de bekading van de Torensteepolder en de Schuringsepolder in respectievelijk 1687 en 1711 breidde de bebouwing zich aan de zeezijde van de dijk uit.

In 1847 bestond Schuring uit 20 huizen en drie boerderijen. De boerderijen lagen ten noorden van de dijk in de polder. De huizen lagen langs de flauwere helling van de zeezijde van de dijk. Voor Schuring lag in de HogeZandse polder een uitwateringsgeul, het Spui, die voor lozing van water op de Schuringse haven kon zorgen. Het Spui was langs de zuidzijde van een kade voorzien.

De bevolking vond zijn bestaan in de landbouw en de visserij.

In de periode tot 1945 werd de bebouwing langs de zuidelijke zijde van de dijk verdicht.

Na 1945 werd tussen de Schuringse dijk en de kade van het Spui een ijsbaan aangelegd.

Verdere verdichting van de bebouwing vond niet plaats.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl.
Gorinchem.
- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970). Deel IV, de
provinciën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland.
z.p..
- Beekman, A.A. (1948)
De wateren van Nederland aardrijkskundig en geschiedkundig be-
schreven, 's-Gravenhage.
- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988). Een land-
schaps-onderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. Ver-
schenen zijn 6 delen. Z.p..
- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de water-
staatskaart (1967). 's-Gravenhage.
- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1950. 's-Gra-
venhage, 1950-heden.
- De bodem van Nederland (1965). Toelichting bij de bodemkaart van
Nederland schaal 1:200.000 samengesteld door de Stichting voor Bo-
demkartering. Wageningen.
- De bodem van Zuid-Holland (1966). Toelichting bij blad 6 van de
bodemkaart van Nederland schaal 1:200.000. Wageningen.
- Buisman, J. (1978)
Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.
- Craandijk, J. (± 1880-1900)
Wandelingen door Nederland; Met platen naar de lithografiën van
P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Verschillende delen, verschillen-
de jaren. Haarlem.
- Don, P. (1985)
Kunstreisboek Zuid-Holland. Weesp, 8e dr..
- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938. Gedenkboek ter
gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de centrale commissie voor
Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoor-
ziening (1938), Den Haag.

- Dijksterhuis, R. (1984)
Spoorwegtracering en stedenbouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.
- Enquete ende informatie [...] over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in de jaere MCCCCXCIII (1876). (bew. R. Fruin). Leiden.
- Foto-atlas Zuid-Holland (1990). Den IJp/Emmen.
- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (zj) zp..
- Historische Atlas van Zuid-Holland (1989). Chromotopografische Kaart des Rijks 1:25.000. Landsmeer.
- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland - Enige opstellen over de geschiedenis (1976), 's-Gravenhage.
- Informatie upt stuck der verpondinghe (1866). [...] van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant [...] gedaan in den jaere MDXIV. (bew. R. Fruin). Leiden.
- Kley, J. van der (red.) (1967)
Vaarwegen in Nederland; Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.
- Kroon, A.W. (1862)
Tegenwoordige staat van Zuid-Holland; Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam, z.j..
- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Deel II; Alfabetische volgorde van de betrokken gemeenten. (copie) z.p..
- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.
- Mulder, H. (red.) (1949-1959)
Handboek van de geografie van Nederland; 6 delen. Zwolle.
- De ontwikkeling onzer elektriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948). Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereniging van directeuren van elektriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (bew.) (1963)
Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.
- Provinciaal Verslag (1850-1940)
Verslagen gedaan door de gedeputeerde staten aan de staten der provincie Zuid-Holland over de jaren 1850-1940.
- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.
- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.
- Steegh, A. (1985)
Monumenten Atlas van Nederland: 1100 Historische Nederzettingen in Kaart; 2e dr. Zutphen.
- Straalen, B. van, en B. van Oyen (red.), (1990).
Holland rond 1840. Aspecten van het dagelijks leven op het Hollandse platteland, Velsen/Den Haag.
- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
De waterkeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland, 16 delen. 's-Gravenhage.
- Tuinbouwatlas van Nederland [\pm 1941]. samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visserij, z.j..
- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations, Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.
- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.
- Verzameling van gegevens betreffende de elektriciteitsvoorziening in den provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.
- Witkamp, P.H. (1877)
Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.
- Witkamp, P.H. en Sipman. M.A. (1895)
Aardrijkskundig woordenboek van Nederland; Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal

- Allewijn, M.
Van Grooten waert tot Hoeksche Waard, z.p., z.j.
- Economisch-Technologisch Instituut voor Zuid-Holland (E.T.I.), de
Hoeksche Waard.
- De Hoeksche Waard, zoals het was, 1900-1940, Den Haag 1969.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

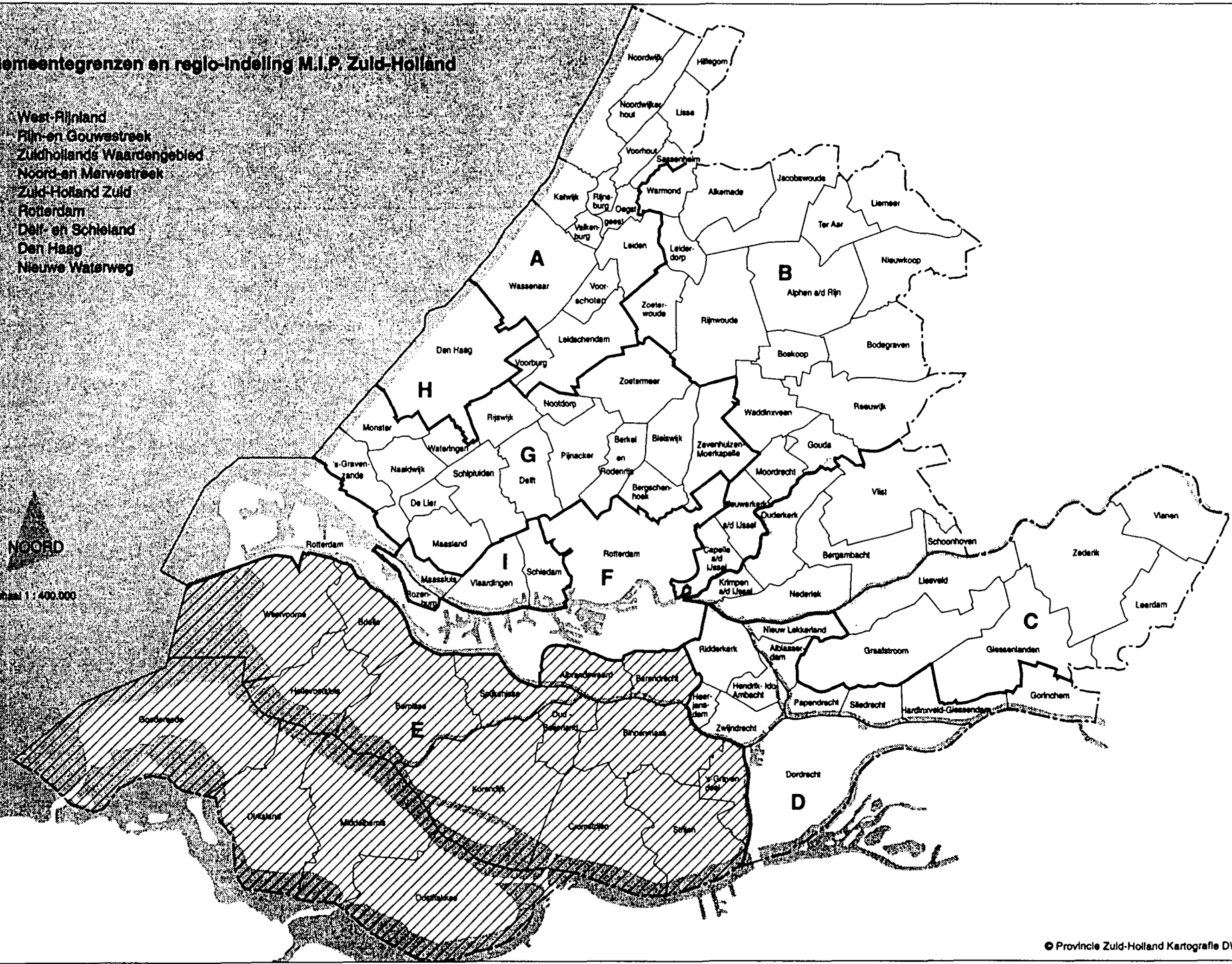
- T.M.K. 1:50.000 bladnr. 43, Willemsdorp, uitgave 1860
- Topografische Kaart der Nederlanden, schaal 1:25.000
 - * kaartblad 562 Zuid-Beijerland, uitgave 1921
 - * kaartblad 563 Strijen, uitgave 1911
 - * kaartblad 582 Bovensluis, uitgave 1911
 - * kaartblad 581 Willemstad, verkend 1885, herzien 1908
 - * kaartblad 43E Numansdorp, uitgave 1940
 - * kaartblad 43E Numansdorp, uitgave 1989
 - * kaartblad 43F Strijen, uitgave 1939
 - * kaartblad 43F Strijen, uitgave 1989
- Truppenkarte, kaartblad 43 Oost Willemstad, uitgave 1941
- J. Kuyper, Gemeente-Atlas van Nederland, oorspronkelijke uitgave 1869, heruitgave Zaltbommel 1971.

Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland

- A West-Friesland
- B Rijn- en Gouwestreek
- C Zuidhollands Waardengebied
- D Noord- en Merwestreek
- E Zuid-Holland Zuid
- F Rotterdam
- G Delf- en Schieland
- H Den Haag
- I Nieuwe Waterweg

NOORD

schaal 1 : 400.000

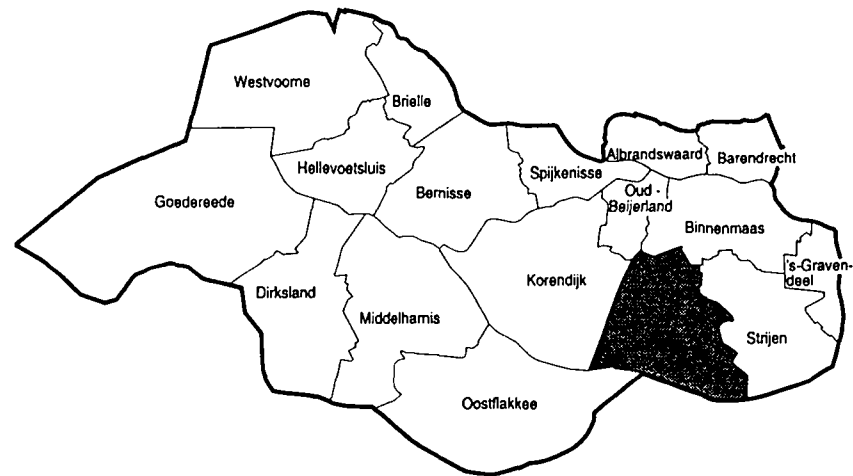

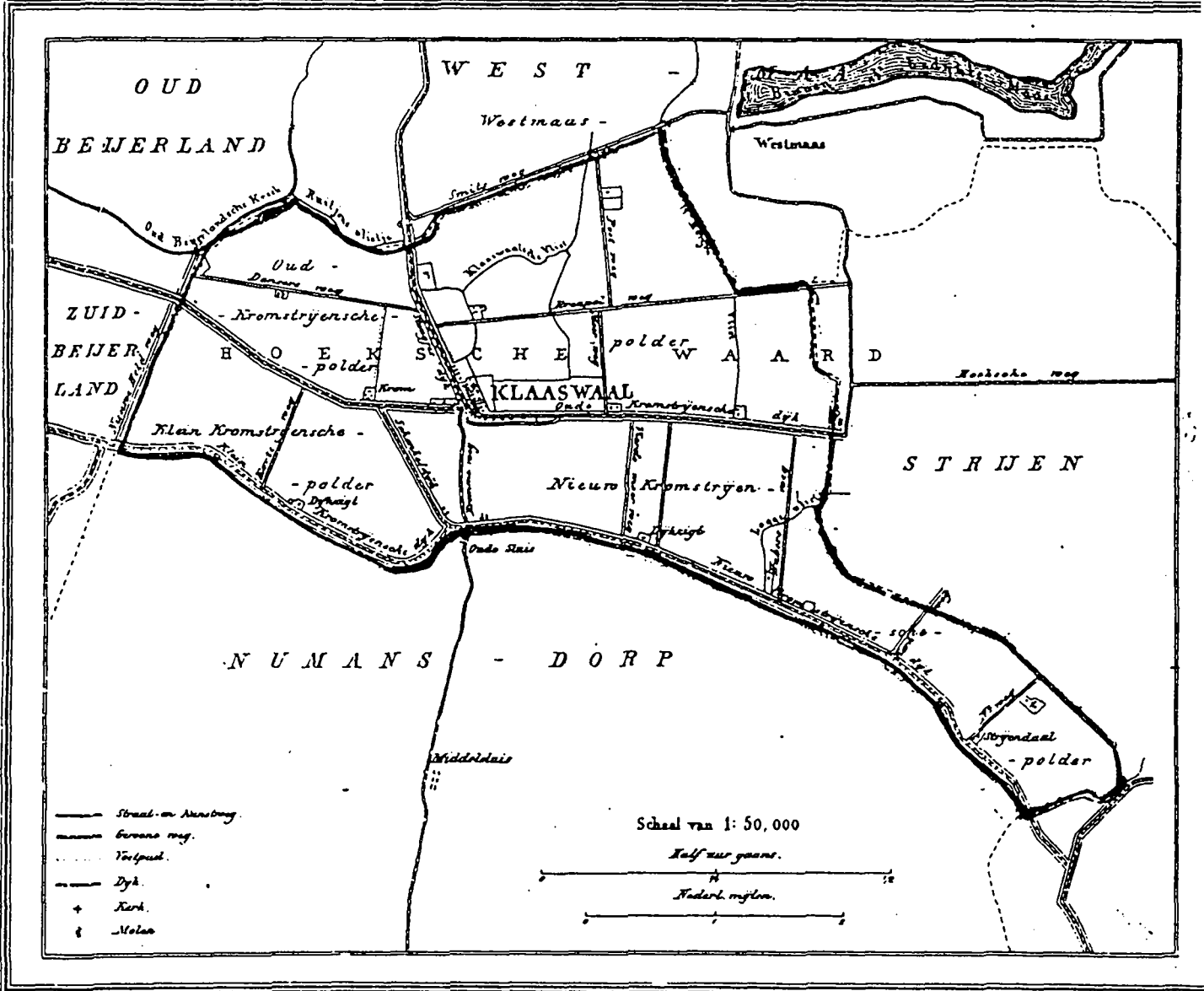
Figuur 6f.

Gemeente Cromstrijen

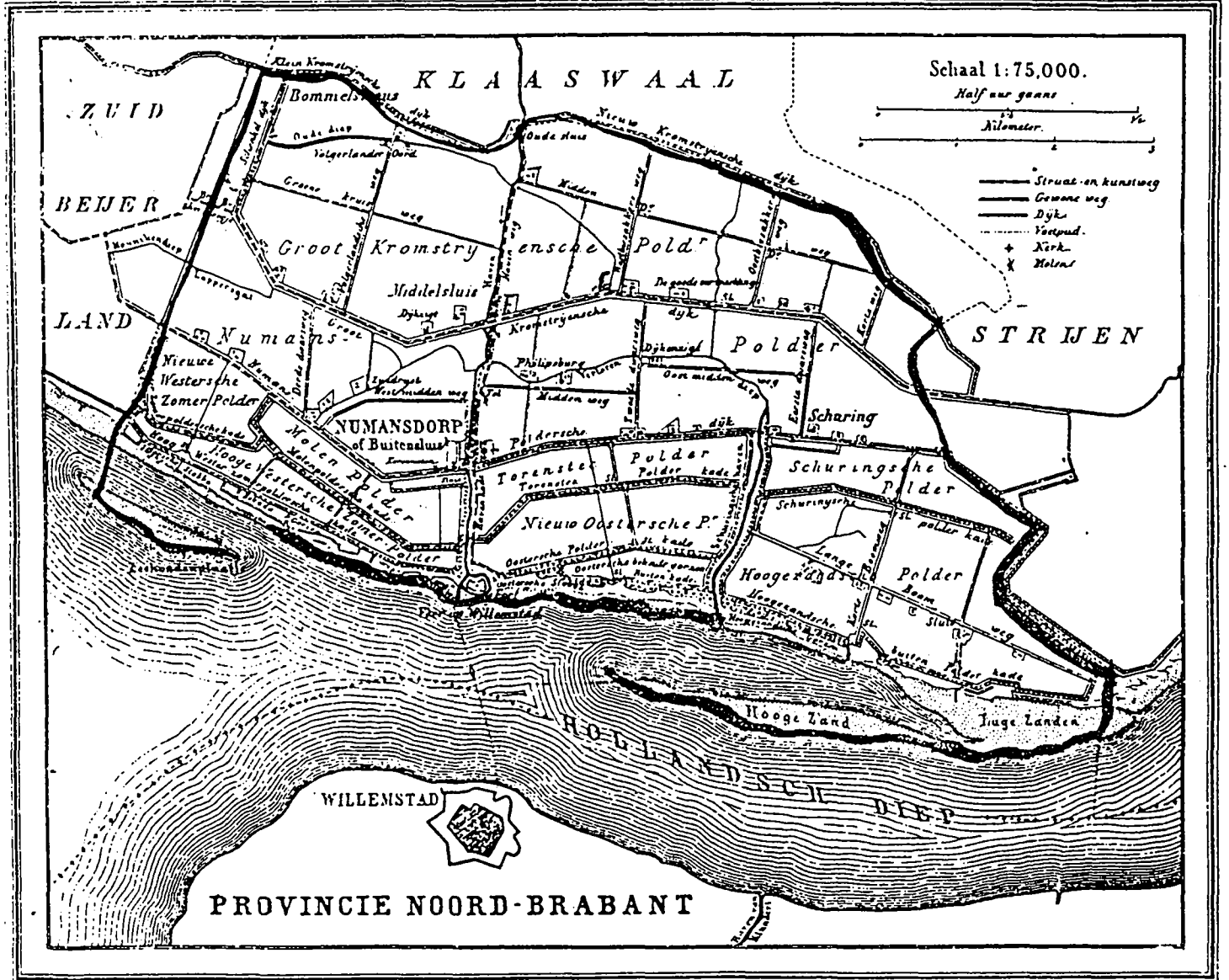

schaal 1 : 300.000

Figuur 2: Gemeente Klaaswaal uit J. Kuyper, gemeente-atlas

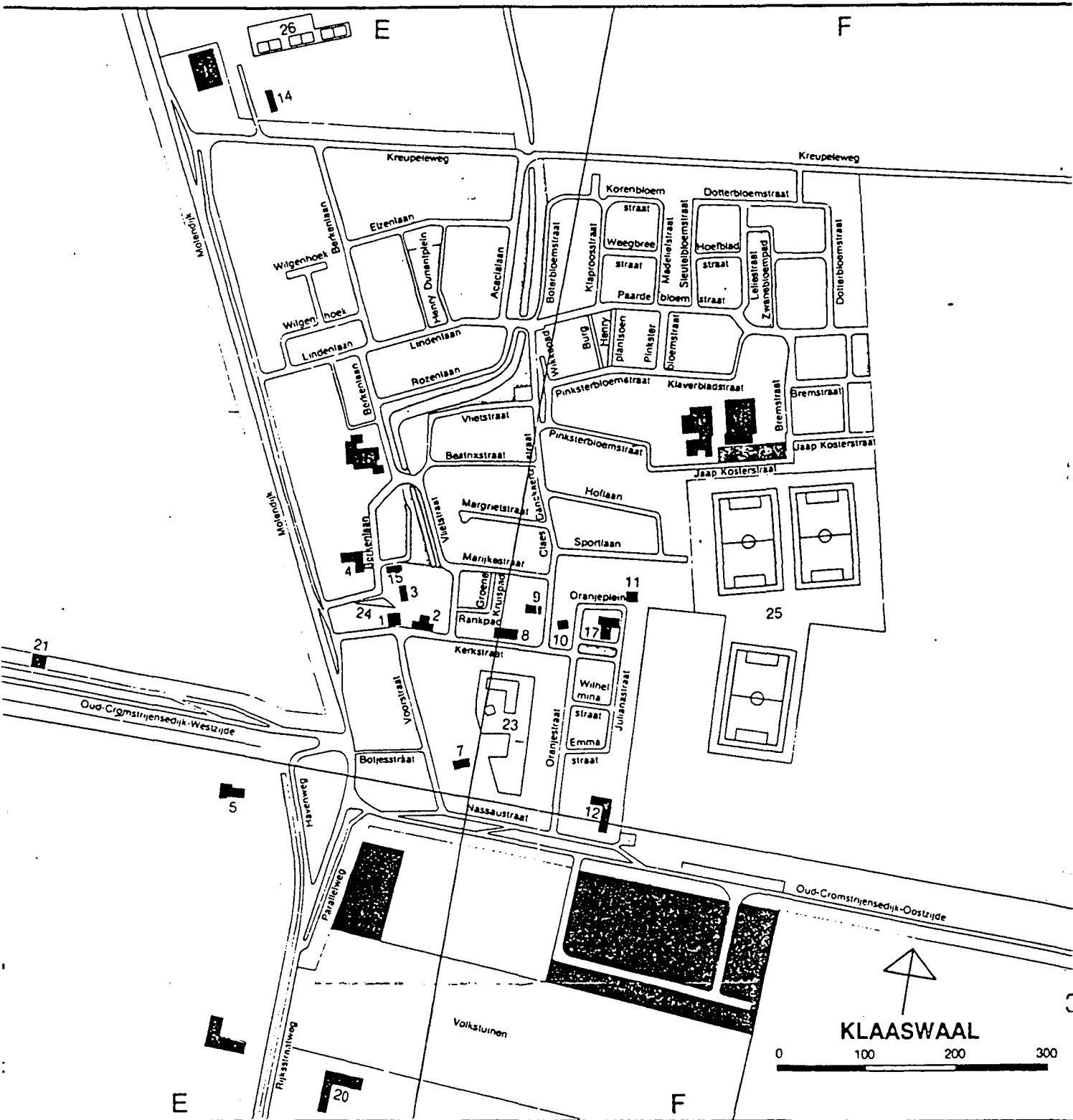

Gesteekend door J. Kuyper

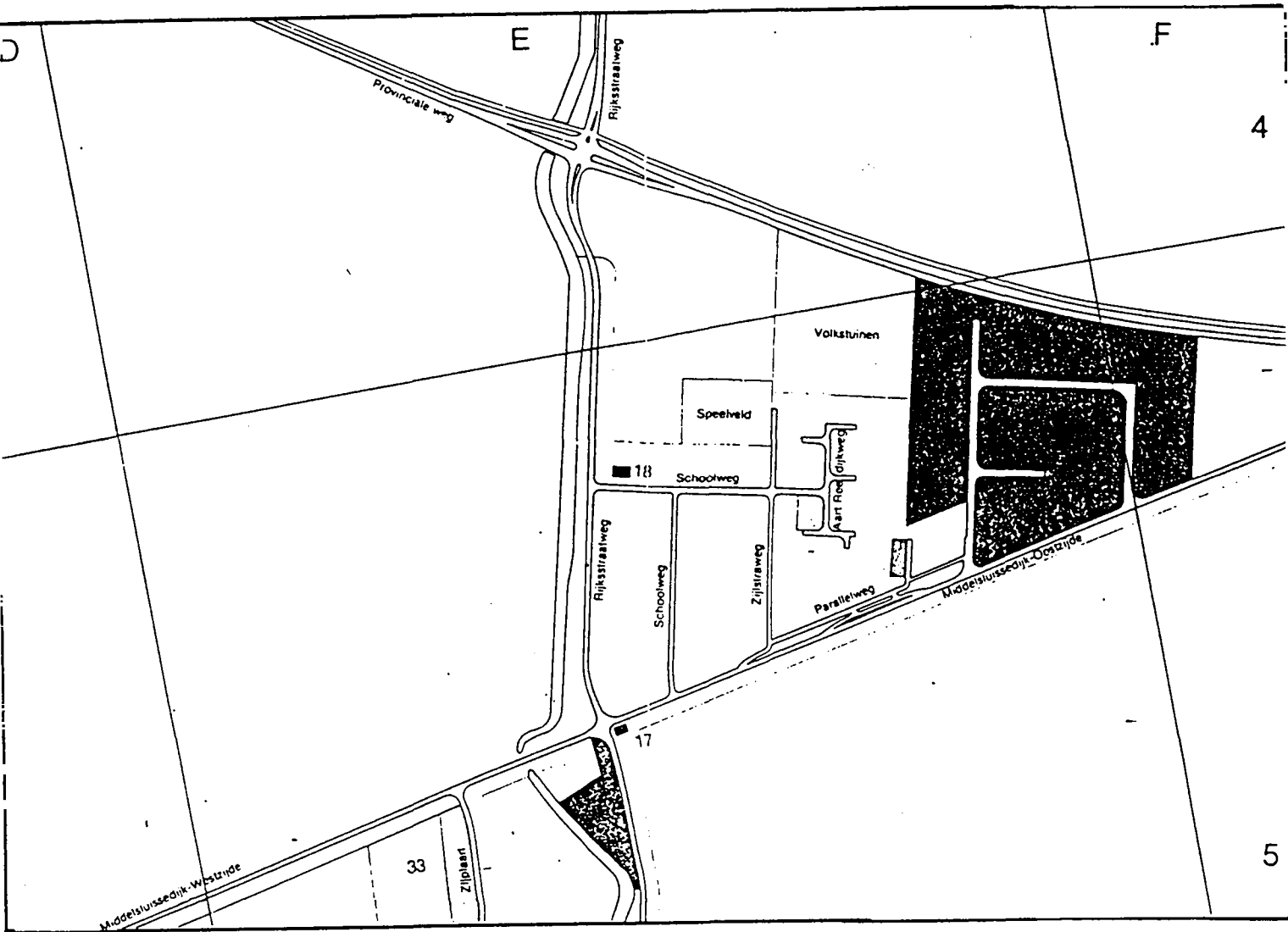
4783 Bunders, 2450 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

Figuur 3: Gemeente Numansdorp uit J. Kuyper, gemeente-atlas

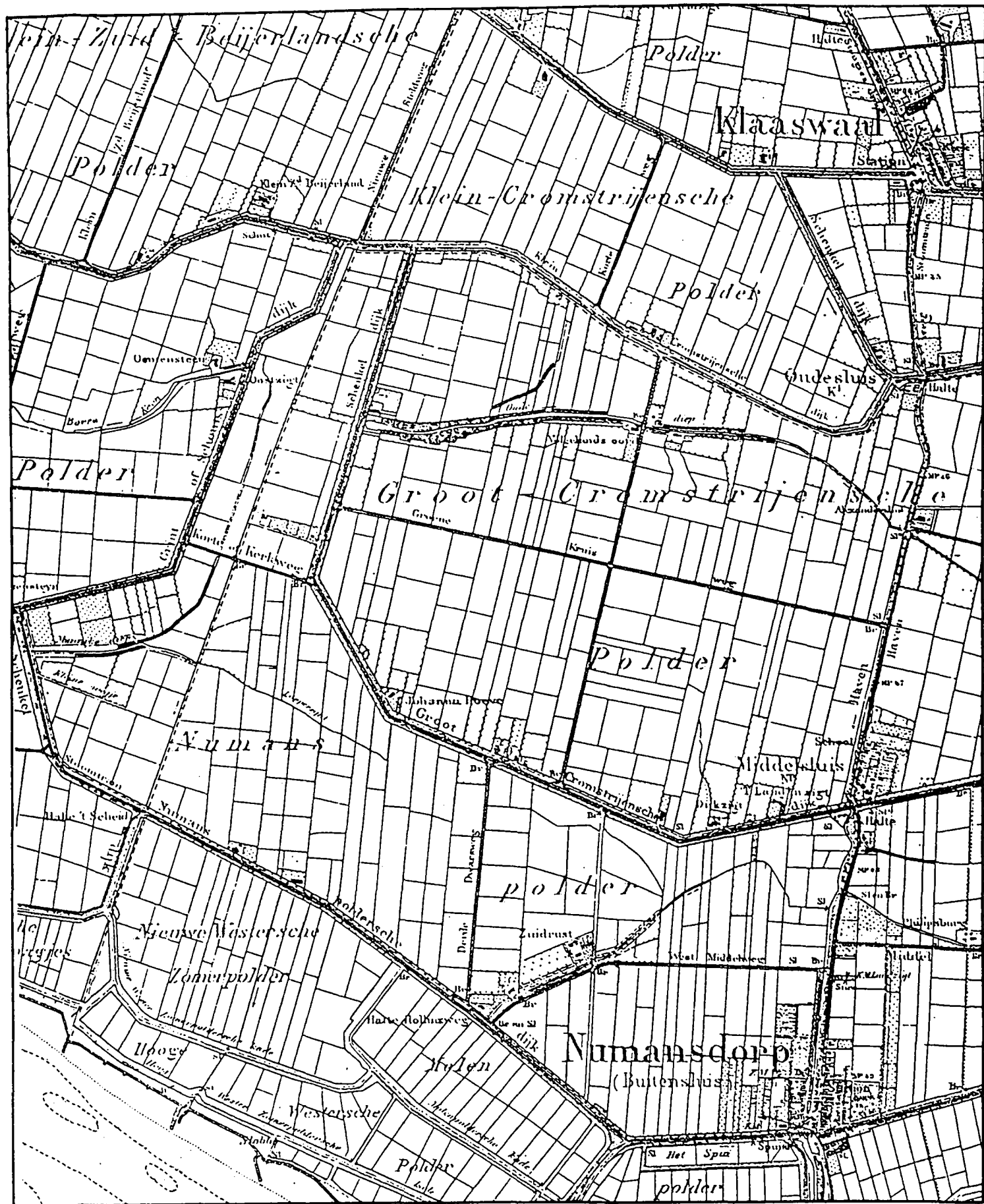
Figuur 4: Straatnamenkaart van Klaaswaal

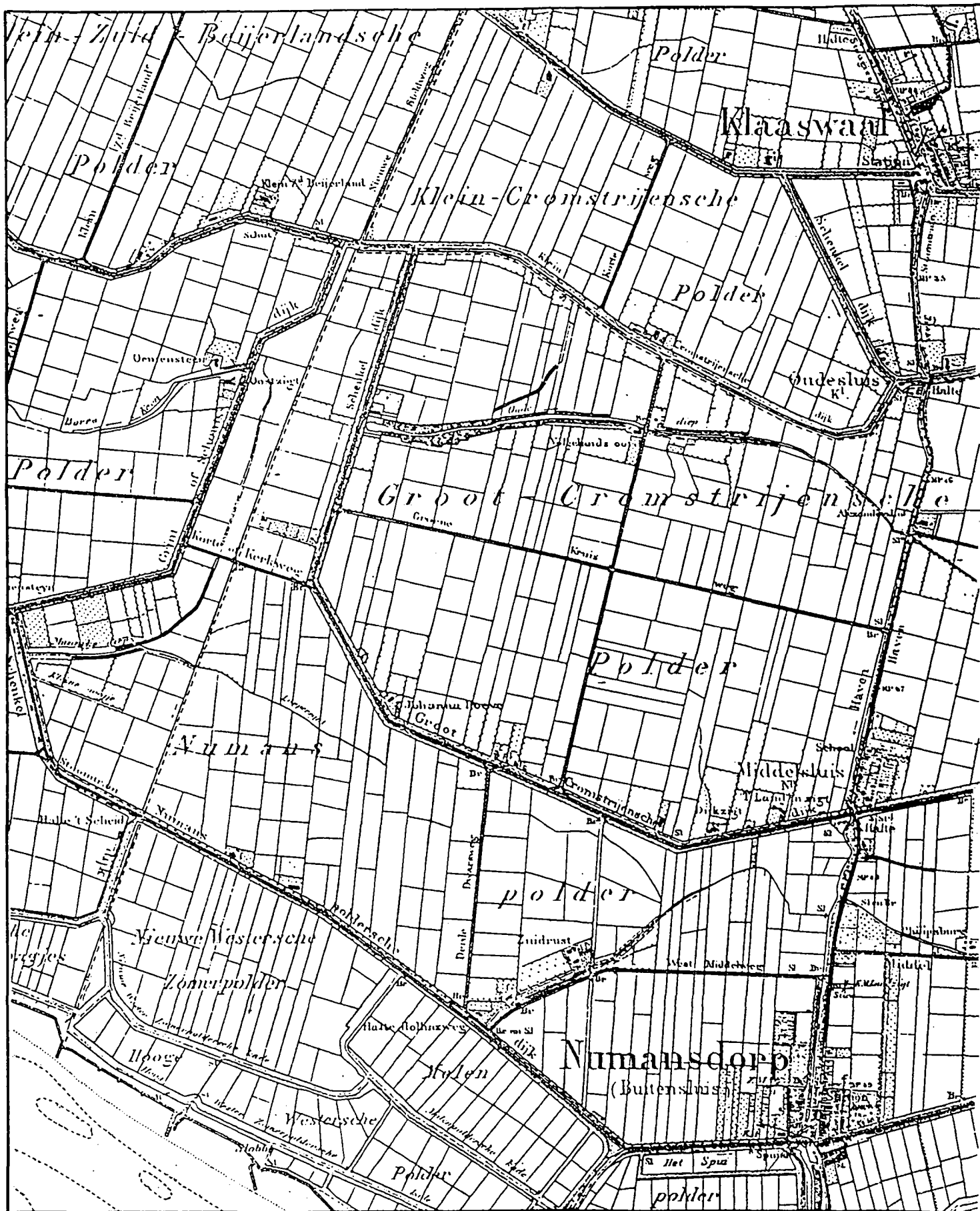
Figuur 5: Straatnamenkaart van Middelsluis

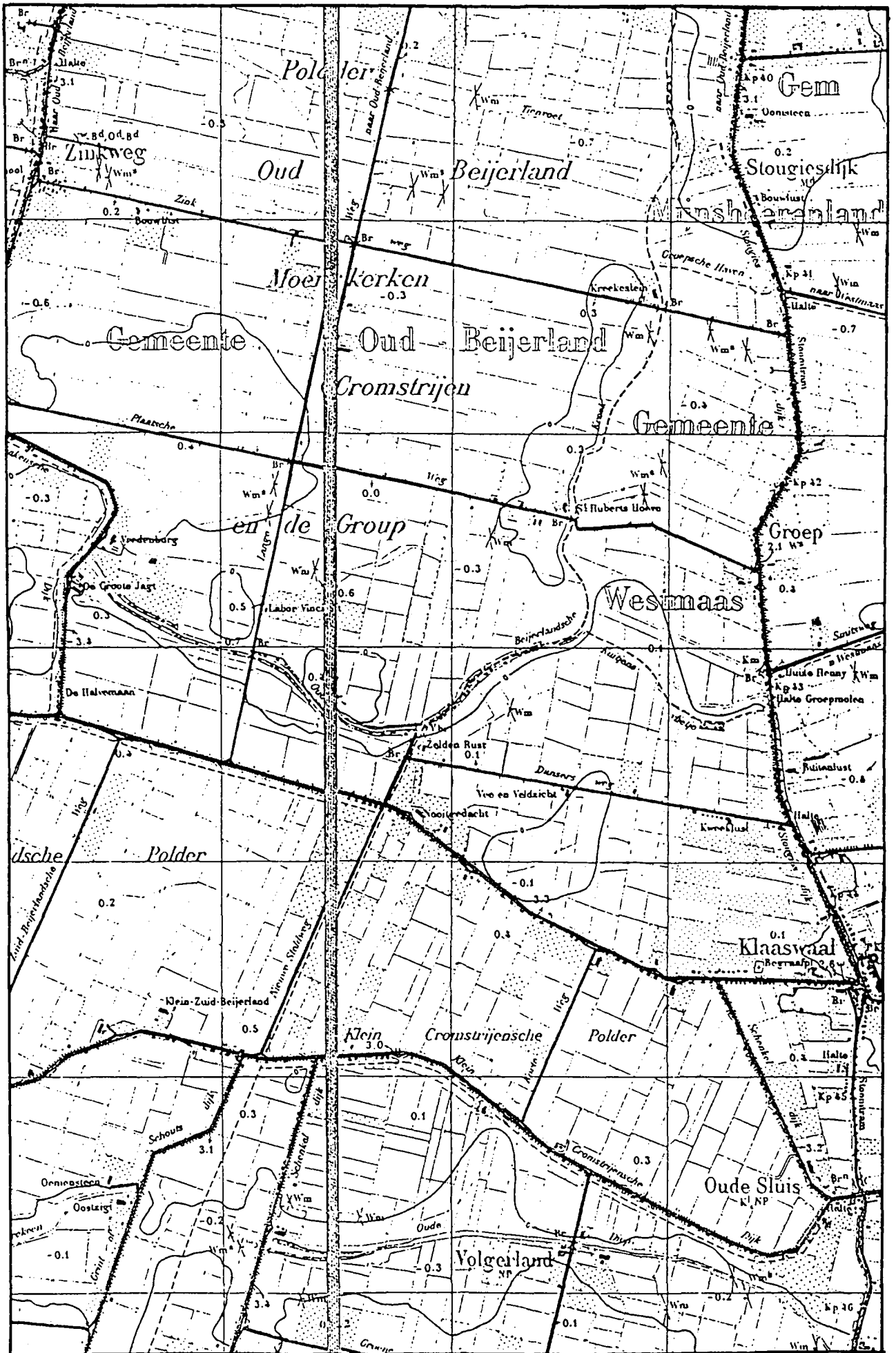
Figuur 6: Straatnamenkaart van Numansdorp

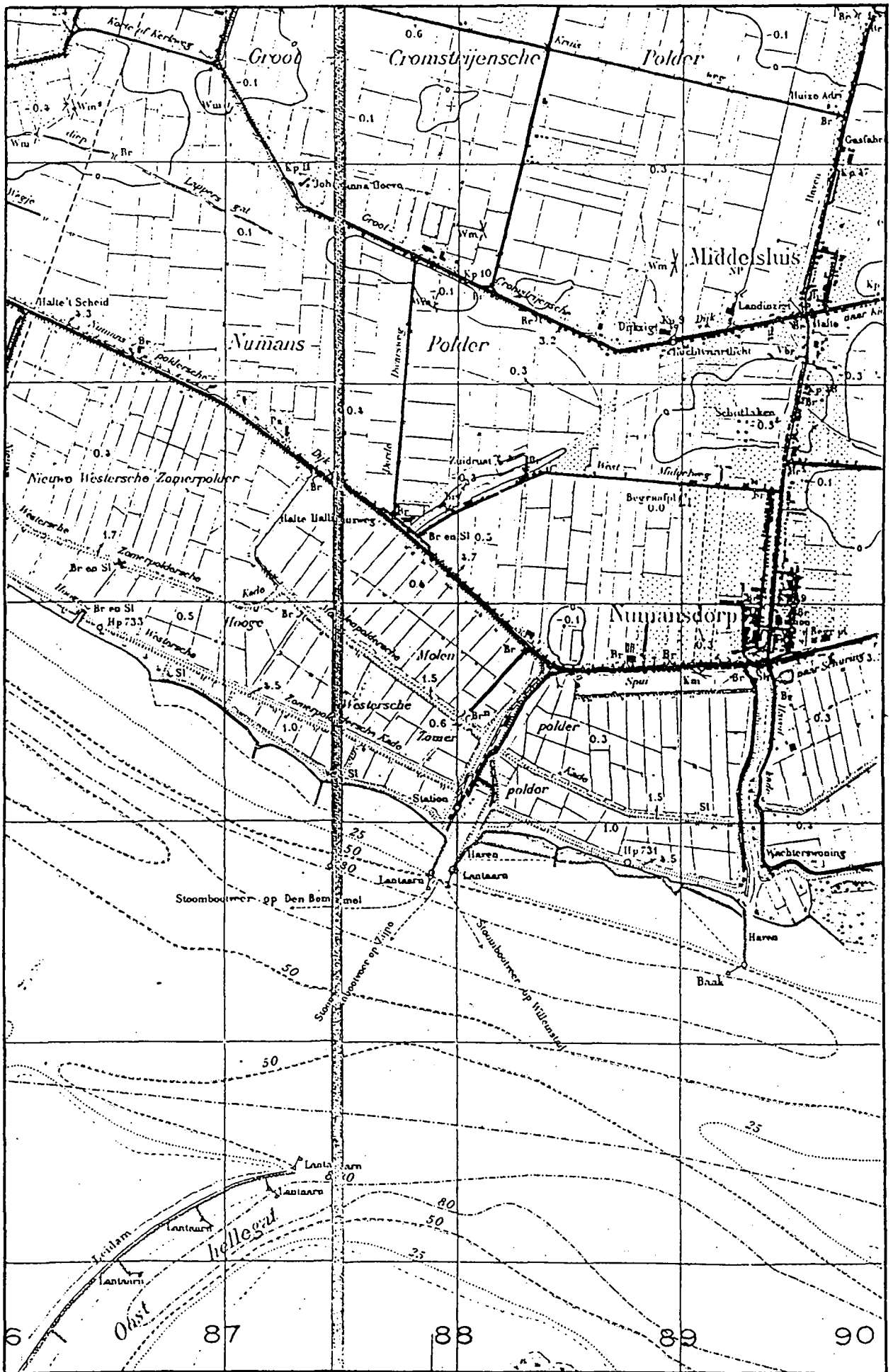
Figuur 7: Uitsnede uit de topografische kaart schaal 1 : 25.000, bladnr. 562, Zuid-Beyerland, uitgave 1921

Figuur 8: Uitsnede uit de topografische kaart schaal 1 : 25.000, bladnr. 562, Zuid-Beyerland, uitgave 1921

Figuur 9: Uitsnede uit de topografische kaart schaal 1 : 25.000 bladnr. 43 E, Numansdorp, uitgave 1940

Figuur 10: Uitsnede uit de topografische kaart schaal 1 : 25.000
bladnr. 43 E, Numansdorp, uitgave 1940

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

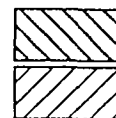
Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

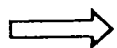

Terrein gedomineerd door
Nijverheid, Handel en Industrie:

±1850

±1945

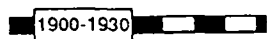
Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

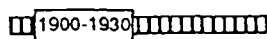
Lineaire ontwikkeling

Weg, eventueel met jaar van opening

Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

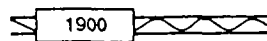
Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

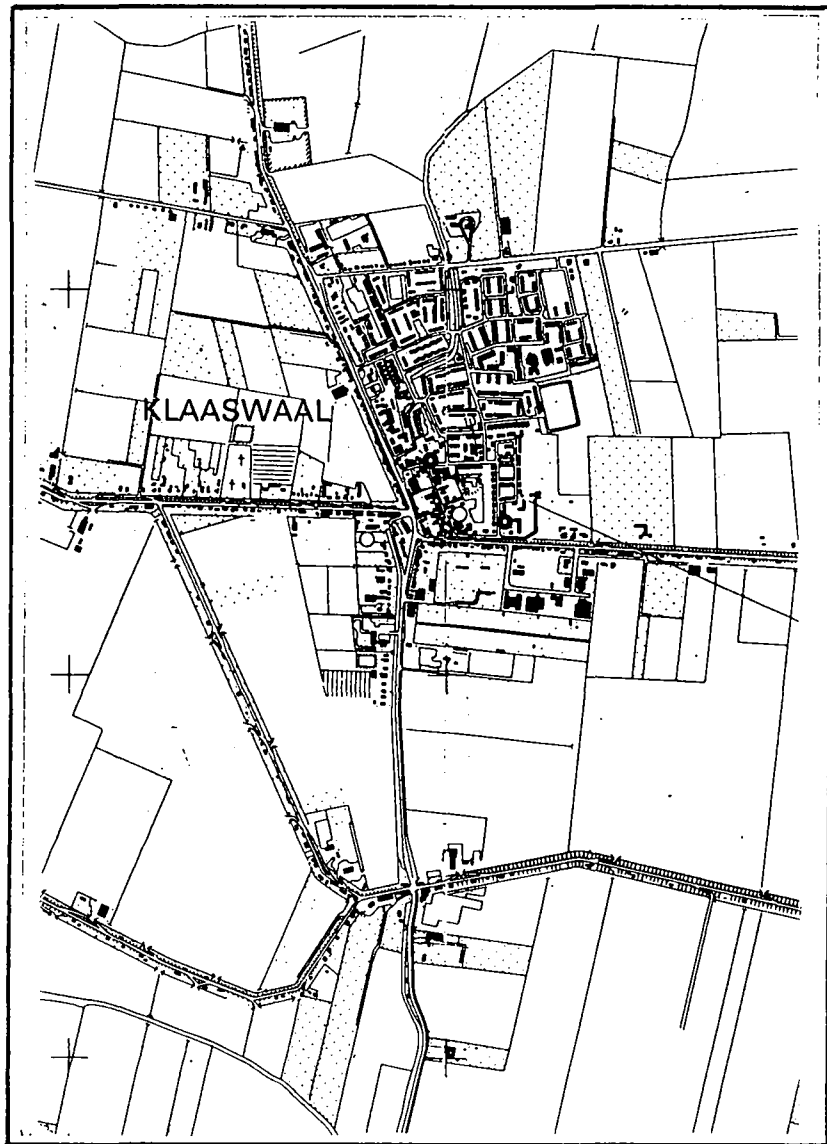
Spoor-/tramwegstation

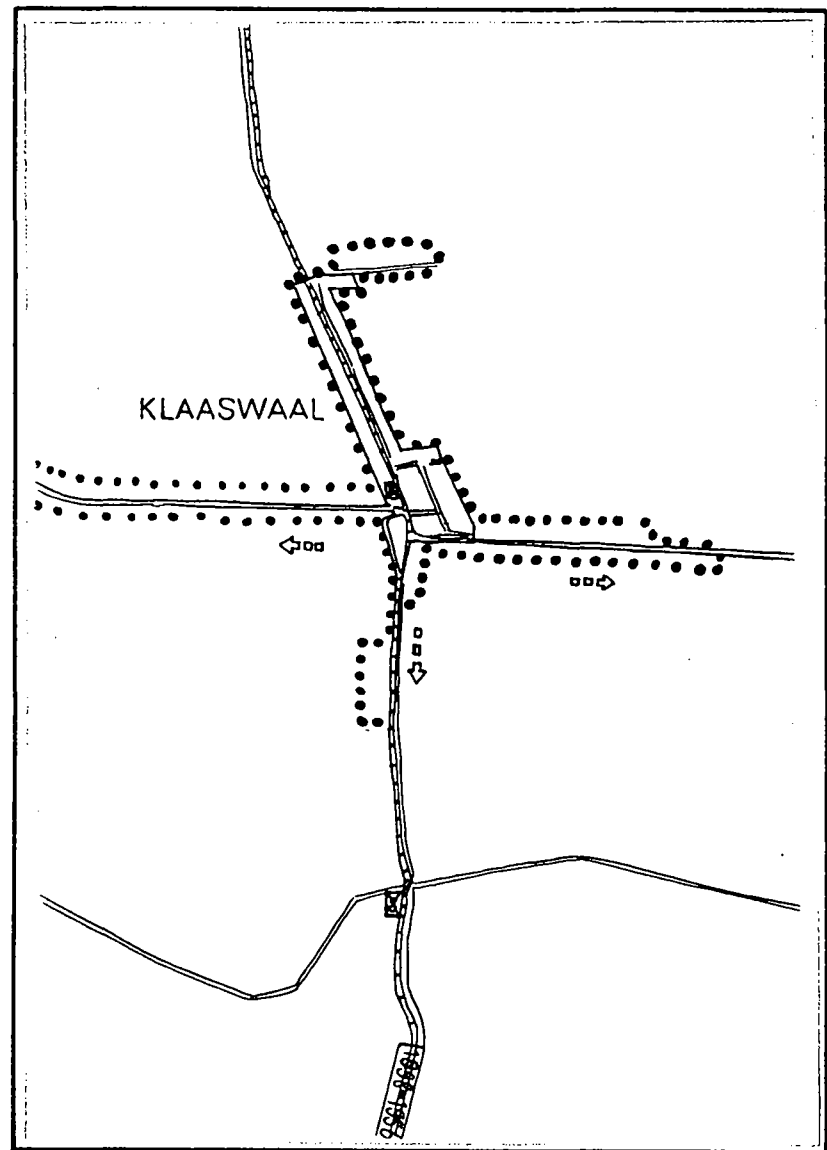
Spoor-/tramwegstation opgeheven

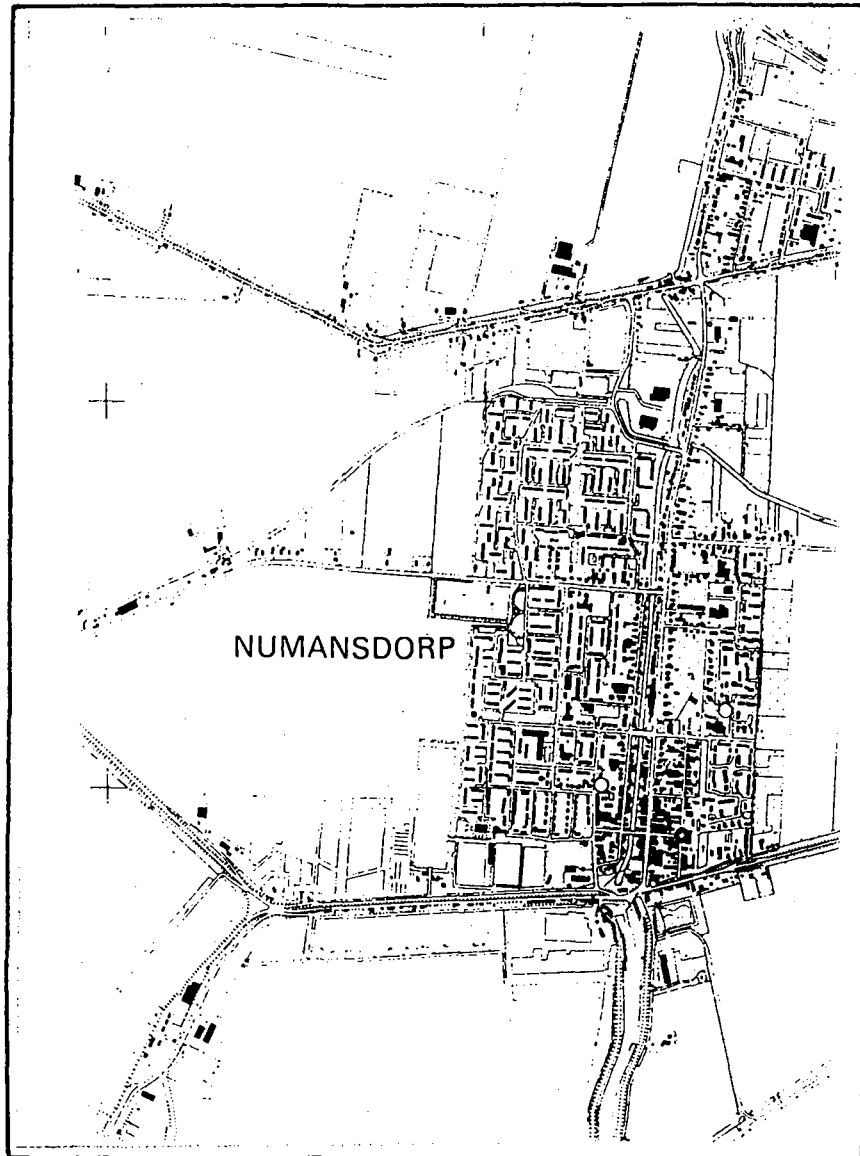
Waterloop, eventueel met jaar van opening

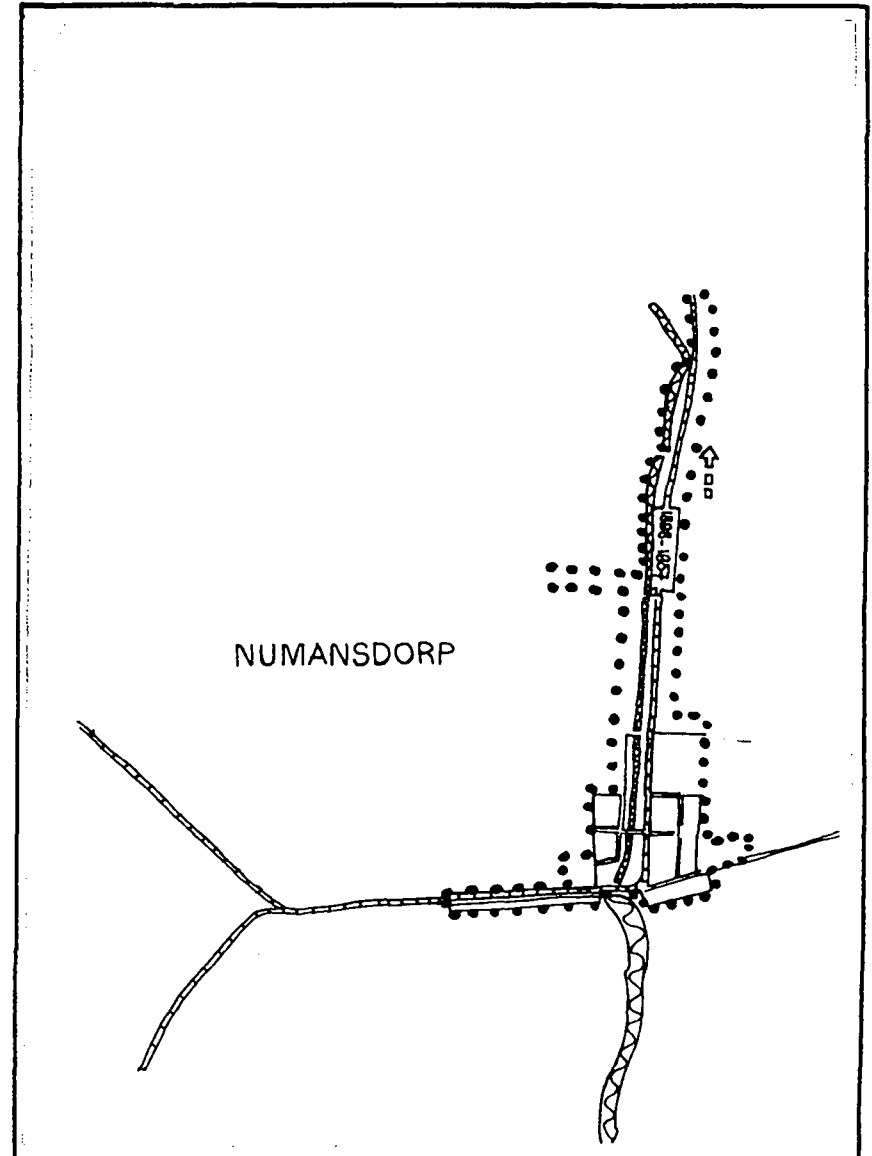
Figuur 11a Klaaswaal in 1989 (ter vergelijking)

Figuur 11b Ruimtelijk functionele ontwikkeling van Klaaswaal 1850-1945

Figuur 12a Numansdorp in 1989 (ter vergelijking)

Figuur 12b Ruimtelijk functionele ontwikkeling van Numansdorp 1850-1945

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK VAN DE GEMEENTE CROMSTRIJEN

Inleiding

De gemeente is op 1 januari 1984 ontstaan door samenvoeging van de gemeenten Klaaswaal en Numansdorp. Numansdorp is een dorp gelegen achter een dijk langs het Hollandsch Diep, langs straten dwars op die dijk, parallel aan de binnenhaven. Aan de oostzijde van de haven liggen de Voorstraat, die overgaat in de doorgaande verbinding met Klaaswaal en haar achterstraat, de Torenstraat. Aan de westzijde van de haven loopt de Havenstraat/Groeneweg. Tot Numansdorp behoorde ook Middelsluis, een lintbebouwing langs de Middelsluisdijk met enkele zijstraten bij de kruising met de Rijksstraatweg. Klaaswaal is net als Numansdorp een voorstraatdorp. Het is gesticht na de aanleg van de polder Westmaas-Nieuwland in 1539. De bebouwing ligt nu zowel langs deze voorstraat als langs de dijk (Molendijk) met enkele dwarsstraatjes ertussen. Dwars op de Molendijk loopt de Oud Cromstrijensedijk waarlangs ook aan beide zijden bebouwing die bij de kruising met de Molendijk verdicht is. Daar ligt ook de Havenstraat, langs een kleine binnenhaven. Voor het overige zijn er nog enkele dijken en polderwegen in het buitengebied waarlangs voornamelijk boerderijen zijn gebouwd.

Dorpsbebouwing

De oudste dorpsbebouwing in Numansdorp ligt aan de Voorstraat en de Torenstraat; dit is voornamelijk 19e eeuwse bebouwing uit ijsselsteentjes, waarvan nog enkele fraaie voorbeelden aanwezig zijn, zoals Voorstraat 30, een vroeg 19e eeuws pand met tweelaags lijstgevel. Voorstraat 24-26 dateert van iets later maar is ook een vrij rijk dorpspand met lijstgevel, nu in gebruik als bankgebouw. Ook staan er langs de Voorstraat eenvoudiger eenlaagse woningen uit ijsselsteentjes, onder zadeldaken met nokrichting parallel aan de weg. Het verlengde van de Voorstraat - de doorgaande weg naar Klaaswaal - heet Burgemeester de Zeeuwstraat; hier staat meest vrijstaande bebouwing uit het eind van de 19e eeuw en begin van de 20e eeuw. Fraai is het pand Burgemeester de Zeeuwstraat 24, Oogenblick, uit circa 1880; een eenlaags pand met middenrisliet onder steekkap en decoratieve gevel met hoekpilasters en kroonlijst. Aan de westzijde van de haven loopt de Havenstraat/Groeneweg waarvan de Havenstraat nog meest 19e eeuwse bebouwing bevat en de Groeneweg veelal eenvoudige vrijstaande woningen uit het begin van de 20e eeuw.

Zoals genoemd behoorde tot de voormalige gemeente Numansdorp ook de kern Middelsluis, deze bevatte langs de Schoolweg eenvoudige arbeiderswoningen waarvan nr. 2 nog een redelijk gaaf voorbeeld is.

De dorpsbebouwing in Klaaswaal is te vinden langs de Voorstraat, de Molendijk en de Oud Cromstrijensedijk bij de kruising met de Molendijk. Ook langs de verderop gelegen Schenkeldijk staat nog eenvoudige woonbebouwing.

Bij de kruising Oud Cromstrijensedijk - Molendijk ligt de Havenstraat waarlangs enkel begin 20e eeuwse woningen staan. Langs de Voorstraat staan veel 19e eeuwse panden waarvan de meeste echter sterk gewijzigd zijn. Nog redelijk oorspronkelijk, in ieder geval voor wat betreft hoofdvorm en gevelindeling, zijn Voorstraat 28 en Voor

straat 40, beide uit ijsselsteentjes met een ingezwenkte lijstgevel aan de straat. Langs de Molendijk staat de bebouwing aan de even zijde op dijkniveau terwijl de bebouwing aan de oneven zijde langs een laaggelegen parallelstraat staat. Op dijkniveau staan 19e en begin 20e eeuwse woningen soms zeer eenvoudig onder zadeldak met nokrichting parallel aan de dijk en opgetrokken uit ijsselsteen, soms met iets meer decoratie in de voorgevel door middel van gekleurde steen of gegoten stenen. Voorbeelden van deze laat 19e eeuwse panden zijn nr. 16, en nr. 68 "zoveel Hoofden, zoveel Zinnen". De woningen aan de oneven zijde van de Molendijk zijn rijkere vrijstaande eind 19 eeuwse en begin 20e eeuwse panden. Fraai is Molendijk 33, Bouwrust, uit 1881; een eenlaags pand onder schilddak met symmetrisch ingedeelde voorgevel. Molendijk 31 is een eenlaags pand uit circa 1880 met middenrisaliet onder steekkap en met iets terugstaande vleugels. Molendijk 49 is een vrijstaand pand met in de voorgevel een risalerend middeel dat uitloopt in een toren.

Planmatige bebouwing

In Numansdorp langs de Hallinxlaan is een klein tuinwijkachtig complex gebouwd, genaamd tuindorp. Het bestaat uit eenlaagse twee-onder-één-kap- woningen met voortuin gelegen aan de Hallinxlaan, een dwarsstraat daarvan en een hier weer dwars op uitkomend pad. In Klaaswaal is geen vooroorlogse planmatige woningbouw aanwezig. Wel bevindt zich rond de Oranjestraat woningbouw van vlak na de Tweede Wereldoorlog.

Bijzondere bebouwing

In Numansdorp aan de Schuringsedijk 2 staat, in het oog vallend, een rond 1850 als burgemeesterswoning gebouwd pand, witgepleisterd met antiek en decoratie door middel van cordonlijst en bogen boven vensters. Links is een koetshuis aangebouwd. De oude kerk van Numansdorp staat aan de Torenstraat 18; het is een uit 1648 daterende zaalkerk met een aanbouw met lijstgevel uit 1838. Een tweede, zeer eenvoudig, zaalkerkje staat aan de Emmastraat 4. Tot slot is in Numansdorp van het straatmeubilair te vermelden de zitbank aan de Voorstraat uit 1928, bestaande uit een rode bakstenen muur met houten bank.

In Middelsluis staat aan de Rijksstraatweg 46 het eind 19 eeuwse schoolhuis waarvan de achtergelegen school echter is vernieuwd.

In Klaaswaal staat aan de Kerkstraat een 17e eeuws kerkje met ernaast het voormalige gemeentehuis; een pand dat bestaat uit twee naast elkaar gelegen volumes waarvoor later een lijstgevel is geplaatst met symmetrische indeling en een eenvoudige deuromlijsting.

Aan de Voorstraat 11 staat achter een woning een klein zaalkerkje, waarvan de voorgevel gewijzigd is door aanbouw van een nieuwe ingang. Oud Cromstrijensedijk WZ 31

is een schoolgebouw uit 1910 dat in hoofdvorm nog origineel is maar waarvan alle vensters zijn vergroot (zowel naar boven en beneden als in de breedte).

Boerderijen

Numansdorp heeft diverse boerderijen aan de Torenstraat, deze staan alle met de woning met topgevel pal aan de straat en hebben achter een stal met zijlangsdeel. Torenstraat 15 en 63 zijn redelijk gave voorbeelden van deze boerderijen. Ook in het buitengebied staan natuurlijk boerderijen; deze zijn over het algemeen van het type met een stal met zijlangsdeel met de ingang links of rechts van de woning, en een tweede hoge ingang in de achtergevel of in de lange gevel aan de zijde van de deel. Vaak hebben de stallen één of meerdere wanden van geteerde gepotdekselde planken. Een fraai voorbeeld is de boerderij Middelsluisdijk OZ 19, met een ingezwenkte lijstgevel richting dijk. Bijzondere vermelding verdient nog de woning van de boerderij aan de Middelsluisdijk WZ, uit 1781, die nog zeer gaaf is en de originele vensters met roedeverdeling en luiken bezit.

Ook in Klaaswaal zijn de boerderijen van het type met een stal met zijlangsdeel. Bijzonder in dit verband is Molendijk 61, een vroeg 19e eeuwse boerderij waarbij de stal met zijlangsdeel en de woning in één volume zijn samengevoegd met een brede ingezwenkte lijstgevel naar de dijk gericht. Kreupeleweg 40 is een boerderij uit de eerste helft van de 19e eeuw die bestaat uit een woning en een los daarvan staande stal. Langs de Oud Cromstrijensedijk en Boemdijk staan vele fraaie voorbeelden van boerderijen van het zijlangsdeeltje. Bij een aantal van deze boerderijen is ook nog een wagenschuur aanwezig en vaak ook het oorspronkelijke toegangshek. Oud Cromstrijensedijk WZ 82, hoeve Annie, is een boerderij daterend uit circa 1885, met ingezwenkte lijstgevel, een decoratieve gevel van diverse kleuren baksteen, richting dijk. Oud Cromstrijensedijk WZ 69 is een boerderij van hetzelfde type met een houten stalwand van gepotdekselde planken. Bijzonder fraai is Oud Cromstrijensedijk WZ 100, hoeve Bouwlust, uit circa 1885. Deze boerderij is weer van het bovengenoemde type, met een decoratieve ingezwenkte lijstgevel richting dijk. Bij de boerderij staan nog de wagenschuur, het gietijzeren hekwerk en een bruggetje met gietijzeren toegangshek. Fraai is ook Boemdijk 14, Strijendam, uit 1808, bestaande uit een woning met ingezwenkte lijstgevel en een vrijstaande stal met zijlangsdeel. Boemdijk 55 is een gaaf voorbeeld van het bovenbeschreven type, daterend uit het eind van de 19e eeuw. Uit 1912 dateert Boemdijk 4, een boerderij van hetzelfde type maar in bouwstijl duidelijk 20e eeuws.

Typerend voor de streek, en ook voor Klaaswaal, zijn bovendien de houten schuren met wanden van geteerde gepotdekselde planken, die tegen de dijken zijn gebouwd.

Monumenten van bedrijf en techniek

Numansdorp heeft nog een molenromp van een ronde stellingmolen; deze is gelegen aan de Burg. de Zeeuwstraat. Bij het café Rijksstraatweg 57 bevindt zich een weegbrug in het wegdek met daarbij een klein gebouwtje, en op de hoek van de provinciale weg

en de Rijksstraatweg staat een groot bedrijfspand bestaande uit een hoger middenvolume met twee langere vleugels, het geheel uit rode baksteen met geleding van de gevels door middel van spaarvelden, bogen lisenen en dergelijke. In Klaaswaal staat aan de Oranjestraat 1 een zeszijdige watertoren met ronde bovenbouw, opgebouwd uit een betonskelet ingevuld met rode baksteen.

Verdedigingswerken

Aan de monding van het havenkanaal bij Numansdorp staat een in 1861 gebouwd fort, dat een vervanging is van een hier in 1793 aangelegde batterij. Ook tegenwoordig is het fort nog in gebruik bij defensie. Bij Klaaswaal liggen aan de Lange Biesakkersweg enkele kleine bunkers, groepsschuilplaatsen.

Na-oorlogse uitbreidingen

Beide dorpen zijn na de Tweede Wereldoorlog uitgebreid, Numansdorp ten westen van de Burg. de Zeeuwstraat en Klaaswaal tussen de Kreupeleweg en de Kerkstraat. Deze uitbreidingen zijn echter niet van zodanige schaal dat oude structuren zijn aangetast.